

WOJCIECH WICHERT

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Szczecinie

ORCID: 0000-0003-1335-592X

ROLA POLITYCZNA I STRUKTURY NSDAP W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE W LATACH 1939–1945 – ZARYS PROBLEMATYKI

THE NSDAP STRUCTURES AND POLITICAL ROLE IN THE GENERAL GOVERNORATE 1939–1945 – AN OUTLINE

Streszczenie: Dzieje Obszaru Roboczego NSDAP w Generalnym Gubernatorstwie (*Arbeitsbereich der NSDAP im Generalgouvernement Polen*), który został utworzony na początku maja 1940 r., są stosunkowo mało znane w historiografii dotyczącej okupacji niemieckiej w Polsce w latach II wojny światowej. Tymczasem struktury partii narodowo-socjalistycznej na omawianym terenie odgrywały istotną rolę w propagandzie i umacnianiu zbrodniczego reżimu okupacyjnego Hansa Franka oraz w projektowanym procesie germanizacji Generalnego Gubernatorstwa, szczególnie w kontekście „światopoglądowej opieki” nad tamtejszymi *volksdeutschen*. Pełny rozwój organizacji partyjnej na tych ziemiach był blokowany przez ambicje polityczne samego Franka, co przejawiało się w jego sporach kompetencyjnych z niektórymi centralnymi organami władz III Rzeszy. Ostatecznie Obszar Roboczy NSDAP tylko częściowo wypełnił swoją funkcję polityczną, pozostając tworem niedokończonym oraz jedną z wielu emanacji polikracyjnego oblicza reżimu nazistowskiego.

Keywords: NSDAP, III Rzesza, Generalne Gubernatorstwo, reżim okupacyjny, propaganda

Abstract: The history of the NSDAP's Working Sector in the General Governorate (*Arbeitsbereich der NSDAP im Generalgouvernement Polen*), which was established at the beginning of May 1940, is relatively less known in the historiography concerning the German occupation of Poland during World War II. Meanwhile, the structures of the Nazi party played an important role in the propaganda and the strengthening of Hans Frank's criminal occupation regime and in the designed process of Germanisation of the General Governorate, especially in the context of the “ideological care” over the ethnic Germans living there. Nevertheless, the full development of the party organisation in these lands

was blocked by Frank's own political ambitions, as reflected in competence disputes with some central Third Reich power institutions. Ultimately, the NSDAP's Working Sector only partially fulfilled its political function, remaining an unfinished enterprise and one of the many faces of the polycratic face of the Nazi regime.

Keywords: NSDAP, Third Reich, General Governorate, occupation regime, propaganda

CEL BADAWCZY I BAZA ŹRÓDŁOWA

O ile dużo już wiemy o instytucjach i agendach polityczno-administracyjnych oraz aparacie bezpieczeństwa w Generalnym Gubernatorstwie (GG), o tyle nasza wiedza na temat organizacji i funkcji polityczno-propagandowej NSDAP na tym terenie pozostaje relatywnie skromna. Tymczasem, jak projektowano, partia nazistowska miała odegrać ważną rolę w umacnianiu reżimu okupacyjnego oraz w procesie germanizacji omawianych ziem, który ich generalny gubernator Hans Frank zwykł określać jako „absolutne przepojenie tej przestrzeni niemieckością”, tzn. oczyszczenie jej z „niepotrzebnego obcoplemiennego elementu”¹. Zadania partii w GG polegać miały także na organizowaniu różnych imprez i uroczystości propagandowych oraz szkoleń, odbywanych pod hasłami „edukacji narodowej” i „pracy na Wschodzie” w ramach opieki polityczno-światopoglądowej nad miejscowymi volksdeutscheami oraz Niemcami pochodzącymi z tzw. Starej Rzeszy (*Reichsdeutsche*). Długofalowym celem tych działań miało być wykształcenie u nich poczucia przynależności do germańskiej wspólnoty narodowej (*Volksgemeinschaft*) i świadomości wyższości rasowej nad „obcymi etnicznie”. W związku z tym Obszar Roboczy NSDAP w GG (*Arbeitsbereich der NSDAP im Generalgouvernement Polen, Arbber*) sprawował także kontrolę nad utworzonymi na tym terenie organizacjami afiliowanymi przy partii, w rodzaju Niemieckiego Frontu Pracy (*Deutsche Arbeitsfront, DAF*), Hitlerjugend (HJ), Związku Dziewcząt Niemieckich (*Bund Deutscher Mädel, BDM*) czy Narodowosocjalistycznej Wspólnoty Kobiet (*NS-Frauenschaft*), które służyły mobilizacji ideologicznej oraz integracji Niemców przebywających na omawianych ziemiach.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie genezy, struktur, form aktywności i roli politycznej NSDAP w GG w okresie okupacji, zwłaszcza od powstania Obszaru Roboczego w 1940 r. Pozwoli to odpowiedzieć na pytania o znaczenie partii narodowosocjalistycznej

¹ Zob. J.C. Fest, *Oblicze Trzeciej Rzeszy*, tłum. E. Werfel, Warszawa 1970, s. 355; D. Schenk, *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, tłum. K. Jachimczak, Kraków 2009, s. 160; Ch. Klessmann, *Der Generalgouverneur Hans Frank*, „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte” 1971, z. 3, s. 255; C. Malaparte, *Kaputt*, tłum. B. Sieroszewska, Warszawa 1962, s. 69; W. Wichert, *System polityczny i administracyjny Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945*, „Polish-Jewish Studies” 2022, nr 3, s. 59.

w polityce nazistowskiej, a także o sposób wpływania przez nią na funkcjonowanie szeroko pojętej miejscowej społeczności niemieckiej. Pokrótce przedstawione zostaną również zagadnienia młodzieżowej organizacji hitlerowskiej – formalnie będącej przybudówką NSDAP – oraz niektórych organizacji paramilitarnych na omawianym obszarze. Nie mniej ważna będzie analiza różnorodnych sporów politycznych i kompetencyjnych wewnątrz władz, które dotyczyły Arbeitsbereich der NSDAP. Artykuł został oparty głównie na literaturze niemieckiej, polskiej i anglosaskiej, zwłaszcza powstałej po 1990 r., odnoszącej się do polityki III Rzeszy w okupowanej Polsce, w tym niemieckiej administracji publicznej, biurokracji i partii nazistowskiej. Podstawą źródłową niniejszego studium są dokumenty z Archiwum Federalnego w Berlinie-Lichterfelde, dziennik Franka (*Dziennik urzędowy niemieckiego Generalnego Gubernatora w Polsce 1939–1945*)² oraz poszczególne numery „Verordnungsblatt für das Generalgouvernement” („Dziennika Rozporządzeń Generalnego Gubernatora”) i „Verordnungsblatt der NSDAP. Arbeitsbereich Generalgouvernement” („Dziennik Rozporządzeń NSDAP. Obszar Roboczy Generalne Gubernatorstwo”). Ponadto wykorzystano niektóre wydania niemieckich gazet „Krakauer Zeitung” i „Warschauer Zeitung” (1940–1943), zawierające artykuły na temat działalności partii hitlerowskiej w GG³.

Należy nadmienić, że obszary robocze NSDAP, będące formą przejściową przed przekształceniem ich w pełnoprawne okręgi partii (Gaue), istniały w czasie wojny także w okupowanej przez Niemcy Holandii, zajętych częściach ZSRS oraz Strefie Operacyjnej Wybrzeże Adriatyku we Włoszech (Operationszone Adriatisches Küstenland, OAK). Niezależnie od ich regionalnej specyfiki, czasu oraz warunków okupacji na danym terenie, pozostawały one w symbiozie z urzędem zastępcy Adolfa Hitlera w partii (Stab des Stellvertreters des Führers) Rudolfa Hessa, a po jego zakończonym fiaskiem locie do Wielkiej Brytanii w maju 1941 r. – z Kancelarią Partii (Partei-Kanzlei), na której czele stał minister Rzeszy bez teki, reichsleiter Martin Bormann, notabene dotychczasowy szef sztabu partyjnego u Hessa⁴. NSDAP oficjalnie uzasadniała powołanie do życia tego rodzaju jednostek organizacyjnych

² *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945*, red. W. Präg, W. Jacobmeyer, Stuttgart 1975.

³ Zob. P. Koltunowski, *Strategia propagandy hitlerowskiej w Generalnym Gubernatorstwie na podstawie „Krakauer Zeitung” (1939–1945). Studium historyczno-filologiczne*, Lublin 1990; L. Jockheck, *Propaganda im Generalgouvernement. Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939–1945*, Osnabrück 2006, s. 99 i n.

⁴ Zob. A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche der NSDAP im Generalgouvernement, in den Niederlanden und in der besetzten Sowjetunion* [w:] *Die deutsche Herrschaft in den „germanischen” Ländern 1940–1945*, red. R. Bohn, Stuttgart 1997, s. 253–254; P. Longerich, *Hitlers Stellvertreter. Führung der Partei und Kontrolle des Staatsapparates durch den Stab Heß und die Parteikanzlei Bormann*, München 1992, s. 132 i n.; D. Rebutisch, *Führerstaat und Verwaltung im Zweiten Weltkrieg. Verfassungsentwicklung und Verwaltungspolitik 1939–1945*, Wiesbaden–Stuttgart 1989, s. 68–91; K. Pätzold, M. Weißbecker, *Geschichte der NSDAP 1920 bis 1945*, Köln 2009, s. 422 i n.; D. Orlow, *History of the Nazi Party*, t. 2: 1933–1945, Pittsburgh 1973, s. 295 i n.; W. Benz, *Typologie der Herrschaftsformen in den Gebieten unter deutschem Einfluss* [w:] *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa*, red. W. Benz, J. Houwink ten Cate, G. Otto, Berlin 1998, s. 11–26.

potrzebą „ciągłego odnawiania duchowej siły oporu pracujących na zewnątrz [tj. poza obszarem Niemiec] towarzyszy narodowych”, a także zapewnienia „nieustannego koniecznego kontaktu naszych ludzi stojących na odpowiedzialnych posterunkach poza granicami [Niemiec] z narodem i Rzeszą”. Dowodzono, że tylko w ten sposób „raz na zawsze można zapobiec rozczłonkowaniu niemieckich sił poza Rzeszą”⁵.

GENERALNE GUBERNATORSTWO – CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

W dekrete o „zarządzie podbitych obszarów polskich” z 12 października 1939 r. Hitler zdecydował, że „tereny zajęte przez wojska niemieckie, o ile nie zostały wcielone do Rzeszy Niemieckiej, podporządkowane będą generalnemu gubernatorowi zajętych ziem polskich”⁶. 26 października tegoż roku z obszarów byłych województw centralnych i części południowych II Rzeczypospolitej utworzono tzw. Generalne Gubernatorstwo dla okupowanych ziem polskich. Na jego czele stanął Frank – minister bez teki w rządzie Rzeszy i założyciel Akademii Prawa Niemieckiego (Akademie für Deutsches Recht)⁷. GG było specyficznym tworem okupacyjnym, opisywanym przez członków reżimu nazistowskiego za pomocą niejasnych kategorii prawnych i uważanym przez nich za niemiecką „forpocztę na Wschodzie”. Taki „konstytucyjny stan zawieszenia” utrzymał się aż do zakończenia wojny. W pierwotnym zamyśle kierownictwa III Rzeszy wspomniany obszar miał stanowić zasób surowców naturalnych dla przemysłu niemieckiego, niewolniczej siły roboczej i żywności, a także miejsce deportacji Żydów z obszarów zdominowanych przez Niemcy. Sam Frank traktował podległe mu terytorium jako tzw. kraj przyboczny Rzeszy (*Nebenland*), co nie przeszkadzało mu w przywłaszczaniu sobie znajdujących się w nim cennych dzieł sztuki⁸. Ku jego satysfakcji od 1941 r.,

⁵ K. Pätzold, M. Weißbecker, *Geschichte...*, s. 422–423.

⁶ Zob. *Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete. Vom 12. Oktober 1939*, „Reichsgesetzblatt” (RGBl.), styczeń 1939, s. 2077–2078.

⁷ Zob. Ch. Klessmann, *Der Generalgouverneur Hans Frank...*, s. 250; J. Wulf, *Dr. Hans Frank Generalgouverneur im besetzten Polen*, „Aus Politik und Zeitgeschichte (Beilage zur Wochenzeitung »Das Parlament«)” 1961, nr 3, s. 455–456. Generalne Gubernatorstwo (GG) podzielone było na pięć dystryktów: Kraków, Radom, Lublin, Warszawa i (od 1 sierpnia 1941 r.) Galicja. Zob. W. Wichert, *System polityczny...*, s. 57; L. Dobroszycki, J.B. Garas *et al.*, *Wstęp [w:] Okupacja i ruch oporu w „Dzienniku” Hansa Franka 1939–1945*, red. S. Płoski, L. Dobroszycki *et al.*, t. 1: 1939–1942, tłum. D. Dąbrowska, M. Tomala, Warszawa 1972, s. 31; D. Schenk, *Hans Frank...*, s. 143; K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. 2: *Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958, s. 20–22.

⁸ Zob. M. Winstone, *Generalne Gubernatorstwo. Mroczne serce Europy Hitlera*, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2015, s. 29–30, 33–34, tylna strona okładki; N. Frank, *Mój ojciec Hans Frank*, tłum. E. Kacprzycka, J. Kwiatkowski, Warszawa 1991, s. 94 i n.; W. Wichert, *System polityczny...*, s. 49–50; J. Wulf, *Dr. Hans Frank...*, s. 459.

zwłaszcza po agresji Niemiec na Związek Sowiecki, w Berlinie następowała zmiana percepcji znaczenia GG, za czym poszły plany germanizacji tych ziem w niedalekiej przyszłości⁹.

Machina okupacyjna na omawianym obszarze od początku była słabo zorganizowana, mało przejrzysta i nazbyt rozczłonkowana. W dodatku stanowiła arenę politycznych rywalizacji i tarć kompetencyjnych pomiędzy różnymi instytucjami III Rzeszy, zwłaszcza między administracją cywilną a SS i policją. Niemale trudności stwarzał także uporczywy brak specjalistów oraz wszechobecna korupcja wśród urzędników publicznych i funkcjonariuszy NSDAP różnego szczebla. W rezultacie w kręgach nazistowskich określano niekiedy GG jako „gangsterski Gau”, w którym – podobnie jak na Dzikim Zachodzie – istniały niemal nieskończone możliwości folgowania samowoli „rasy panów”, a także żądzy wzbogacenia się kosztem miejscowej ludności, głównie Polaków i Żydów. Przyjeżdżała do niego „liczne menażeria skorumpowanych, miernych i zdegenerowanych awanturników, dekonników oraz dorobkiewiczów. Pragnęli oni najczęściej się wzbogacić i zdobyć wyższy status społeczno-zawodowy, licząc przy tym na łatwiejszą egzystencję niż w Starej Rzeszy (wyższe normy żywnościowe i płace, szerokie możliwości wymuszeń i nadużyć itp.) oraz na to, że ich dawne występki popadną tam w zapomnienie”¹⁰. Wśród nich było wielu owianych złą sławą naczelników powiatów (Kreishauptleute)¹¹, w tym „aktywnych bojowników narodowego socjalizmu”, a przede wszystkim ambitnych „partyjniaków” z NSDAP, której pierwsze struktury w postaci Obszaru Roboczego w GG powstały dopiero na początku maja 1940 r.

GENEZA OBSZARU ROBOCZEGO NSDAP I ROLA HANSA FRANKA

Okoliczności powstania Obszaru Roboczego wiążą się z inicjatywą Hessa. W jego zamierzeniach NSDAP miała odgrywać znaczącą rolę w kształtowaniu polityki okupacyjnej. Zaraz po utworzeniu GG partia nie dysponowała tam swoimi agendami. 28 października 1939 r. Frank wnioskował do Hessa i niektórych reichsleiterów o przysłanie mu „bojowo nastawionych ludzi” i „aktywnych bojowników narodowosocjalistycznych” z szeregow

⁹ Zob. P.P. Wiczorekiewicz, *Historia polityczna Polski 1935–1945*, Poznań 2014, s. 232–233; C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970, s. 125; W. Wichert, [rec.], M. Winstone, „Generalne Gubernatorstwo. Mroczne serce Europy Hitlera”, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2015, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 3, s. 352.

¹⁰ Zob. W. Wichert, *System polityczny...*, s. 71; *idem*, [rec.], M. Winstone..., s. 353–354; L. Dobroszycki, J.B. Garas *et al.*, *Wstęp...*, s. 36; M. Winstone, *Generalne Gubernatorstwo...* tłum. J. Fiedorek, s. 79–80; A. Chwalba, *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2016, s. 84.

¹¹ Zob. M. Roth, *Herrenmenschen. Die deutschen Kreishauptleute im besetzten Polen – Karrierewege, Herrschaftspraxis und Nachgeschichte*, Göttingen 2007.

partii, którzy wspomogliby proces budowy podległej mu administracji¹². W odpowiedzi Hess przydzielił mu swoich dwóch współpracowników: Richarda Schalka (1912–1981)¹³ i Christiana Opdenhoffa (1902–1975)¹⁴, jako łączników w tym zakresie. Wkrótce zaczęli oni nalegać na stworzenie w GG swego rodzaju okręgu partyjnego, zrzeszającego wszystkich miejscowych „towarzyszy partyjnych” (*Parteigenossen*). Początkowo generalny gubernator nie był zwolennikiem tego pomysłu, ponieważ od objęcia urzędu toczył zażarte boje kompetencyjne z wysokimi rangą działaczami NSDAP o wpływy na podległym sobie terenie. Przychylał się do pomysłu zorganizowania na nim sformalizowanej sieci kontaktów pomiędzy członkami partii, jednak z zastrzeżeniem, że poszczególne organizacje afiliowane przy niej oraz przy SS nie stworzą oddzielnych struktur, mogących uszczuplić zakres jego władzy¹⁵.

W końcu, po długich negocjacjach z Schalkiem i Opdenhoffem, w których nie miała rolę odegrały również naciski samego Hessa, 6 maja 1940 r. Frank ostatecznie zgodził się na podpisanie rozporządzenia, które w dużej części spełniało oczekiwania zastępcy führera, o utworzeniu Obszaru Roboczego NSDAP w GG¹⁶. Na jego mocy wszyscy członkowie partii i jej przybudówek na tym obszarze, poza Waffen-SS, mieli zostać „objęci

¹² *Das Diensttagebuch...*, s. 46–48 (wpis z 28 X 1939 r.).

¹³ Schalk wstąpił do NSDAP w 1931 r., w latach 1930–1934 był także członkiem SA. W 1932 r. przeniósł się do prowincji Salzburg. Po zdelegalizowaniu NSDAP w Austrii był więziony od lipca do grudnia 1933 r., po czym uciekł do Niemiec. 1 VII 1935 r. został zastępcą kreisleitera powiatu Schongau w Górnej Bawarii, a we wrześniu 1935 r. otrzymał niemieckie obywatelstwo. 4 XI 1936 r. został kierownikiem zarządzającym NSDAP (*Kreisgeschäftsführer*) w powiecie Wasserburg. Od 1 I 1938 r. pracował w sztabie zastępcy führera w Monachium. Od 25 VII 1938 do kwietnia 1940 r. pełnił funkcję kreisleitera austriackiego Sankt Pölten. 14 III 1939 r. wstąpił do SS, w 1941 r. awansowany na SS-Sturmabführera. W latach 1941–1943 jako oficer rezerwy służył na froncie wschodnim. W 1944 r. sprowadzony przez Bormanna do pełnienia wielu funkcji partyjnych na obszarze tzw. Starej Rzeszy. Zob. Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde (dalej: BAB), R 9361-III, Personenbezogene Unterlagen der SS und SA, 552436, Schalk, Richard, Akta personalne; Schalk Richard, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/biografie-s-z/>, dostęp 28 XI 2024 r.; H. Schafranek, *Wer waren die niederösterreichischen Nationalsozialisten? Biografische Studien zu NSDAP-Kreisleitern, SA und SS*, St. Pölten 2020, s. 78–80.

¹⁴ W sierpniu 1936 r. Opdenhoff został powołany do sztabu zastępcy führera, Rudolfa Hessa, w Monachium. Opdenhoff był także członkiem Rady Rolników (*Landesbauernrat*) w Saksonii-Anhalcie i sturmabführerem w SS. Podczas tzw. anshlusu Austrii do Rzeszy pracował w sztabie Josefa Bürckela, komisarza Rzeszy odpowiedzialnego za aneksję tego kraju, miał za zadanie budować w nim struktury NSDAP. W latach 1940–1944 Opdenhoff był zastępcą gauleitera w Okręgu Rzeszy Górny Dunaj (*Reichsgau Oberdonau*), a od września 1944 r. do końca wojny – zastępcą gauleitera Wschodniego Hanoweru (*Ost-Hannover*). Zob. E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, Frankfurt am Main 2003, s. 444.

¹⁵ Zob. A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 254; *Das Diensttagebuch...*, s. 157 (4 IV 1940 r.), 161–162 (11 IV 1940 r.), 162–167 (12 IV 1940 r.).

¹⁶ Anordnung über die Errichtung des Arbeitsbereiches Generalgouvernement Polen der NSDAP, 6.5.1940, Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die Besetzten Polnischen Gebiete (*Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów*), cz. 1, nr 37, 10 V 1940 r., s. 183.

opieką polityczną i koordynacją światopoglądową¹⁷. Po uzgodnieniach z Hessem, na czele tej struktury stanął osobiście Frank. Obszar Roboczy podzielony został na siedziby dystryktów (Distriktstandorte) i filie terenowe (Standorte), których umiejscowienie pokrywało się z ośrodkami jednostek administracyjnych GG¹⁸. Gubernatorzy dystryktów (Gouverneur des Distrikts) i naczelnicy powiatów, niemal w stu procentach rekrutujący się z szeregow NSDAP, sprawowali funkcję przewodniczących partii na podległych sobie terenach (Standortführer na poziomie dystryktu, Distriktstandortführer – powiatu)¹⁹. Schalk, jako swego rodzaju kierownik zarządzający Arbeitsbereich, do początku 1941 r. zajmował się głównie wprowadzaniem funkcjonariuszy NSDAP w nowe zadania polityczne, pozyskiwaniem od instancji centralnych III Rzeszy (za pośrednictwem głównego skarbnika NSDAP Franza Xavera Schwarza) funduszy na funkcjonowanie placówek, a także konfiskowaniem nowych pomieszczeń na biura. Już w tym czasie skarżył się na brak większego zainteresowania ze strony Franka, a nawet władz partyjnych, budową rozwiniętego aparatu NSDAP w GG²⁰.

Podczas apelu funkcjonariuszy średniego i niższego szczebla partii (Amtswalter), który miał miejsce 11 stycznia 1941 r., Frank po raz pierwszy oficjalnie zaprezentował zadania Obszaru Robczego. Chętnie się, że struktury partii na podległym mu terenie stanowiły sztandarowy przykład forsowanej przez niego jedności administracji i wodzostwa, w ramach której miał pełnić władzy ustawodawczej i wykonawczej. W tym duchu twierdził, że praca organizacji partyjnych w GG jest wzorcowa również dla tzw. Starej Rzeszy. Wyrażał przy tym nadzieję, że ich aktywność przyczyni się do kultywowania i surowszego przestrzegania zasad narodowosocjalistycznego światopoglądu przez urzędników cywilnych²¹.

¹⁷ W tym kontekście w artykule z „Krakauer Zeitung” z 3 VII 1940 r. informowano, że toczy się rejestracja członków NSDAP w GG: „Obowiązek rejestracji obowiązuje wszystkich członków NSDAP, kandydatów, członków SA, NSKK, NSFK, HJ, NS-Frauenshaft (dotyczy jedynie kierowniczek), SS (z wyjątkiem Waffen-SS) i wszystkich towarzyszy partyjnych w policji. Rejestracja musi być zakończona do 15 lipca”. Zob. *Partei im Generalgouvernement. Erfassung der Parteigenossen im Gange*, „Krakauer Zeitung”, 3 VII 1940; *Utworzenie NSDAP w Generalnym Gubernatorstwie i obowiązek rejestracji*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/2018/10/23/utworzenie-nsdap-w-generalnym-gubernatorstwie-i-obowiazek-rejestracji/>, dostęp 28 XI 2024 r.

¹⁸ Zob. *Das Diensttagebuch...*, s. 194–195 (8 V 1940 r.).

¹⁹ Zob. C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*, s. 113; K. Leszczyński, J. Gumkowski, *Generalne Gubernatorstwo w oczach Niemca (sprawozdanie dra Blaschka, szefa biura prezydialnego protektora Rzeszy na Czechy i Morawy, z podróży służbowej do Generalnego Gubernatorstwa w dniach 21–26 sierpnia 1942 r.)*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1965, t. 15, s. 126 i n.; W. Wichert, *System polityczny...*, s. 61–62; I. Haar, *Polityka ludnościowa w Generalnym Gubernatorstwie: polityka narodowościowa wobec Żydów i polityka osadnictwa a inicjatywy regionalne i centralne*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1 (14), s. 164.

²⁰ Zob. *Das Diensttagebuch...*, s. 243 (19 VI 1940 r.), 248 (11 VII 1940 r.), 270–274 (5 IX 1940 r.), 308–309 (2 XII 1940 r.); A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 254–255.

²¹ Zob. *Das Diensttagebuch...*, s. 318–321 (11 I 1941 r.); A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 255.

PROPAGANDA I NARODOWOSOCJALISTYCZNE UROCZYSTOŚCI W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE

Początkowo Frank zdawał się wspierać funkcjonowanie Arbber, czego przykładem mogła być jego zachęta, skierowana do pracowników administracji GG, by licznie brali udział w imprezach partyjnych. W zamian mogli odebrać trzy dni wolnego, które nie były wliczane do urlopu wypoczynkowego. Generalny gubernator zainicjował także publikowanie co miesiąc biuletynu informacyjnego dla członków partii („Mitteilungsblatt der NSDAP”, od 1942 r. „Verordnungsblatt der NSDAP. Arbeitsbereich Generalgouvernement” – „Dziennik Rozporządzeń NSDAP, Obszar Roboczy Generalne Gubernatorstwo”), w którym zamieszczano stosowne dyspozycje i komunikaty, zarówno lokalne, jak i pochodzące od centralnych władz partii. Pod jego egidą Urząd ds. Szkoleń partii (Schulungsamt) wydawał również miesięcznik „Das Vorfeld” („Przedpole”)²² oraz gazetę NSDAP „Deutsche Welt im Weichselraum” („Niemiecki Świat w Obszarze Wisły”)²³, mające charakter propagandowy. Frank dosyć często uczestniczył z ramienia Obszaru Roboczego jako mówca w zebraniach, podczas których wprowadzano nowych działaczy na urzędy w administracji i komórkach partii, a także w okolicznościowych apelach²⁴ i zgromadzeniach, np. z okazji przekazania sztandarów NSDAP (*Hoheitsfahnen*). Polityczny charakter tego typu spotkań ulegał z czasem modyfikacjom, np. podczas Dnia NSDAP (*Tag der NSDAP*) w Krakowie w połowie sierpnia 1941 r. generalny gubernator stwierdził, że Arbber powinien obejmować wszystkich 70 tys. Niemców przybyłych do pracy z Rzeszy, w tym niebędących członkami NSDAP. Frank chciał zapewnić niemiecką hegemonię w GG dzięki strukturze partii i aktywnej działalności jej towarzyszy²⁵.

We współpracy z Obszarem Roboczym, Wydział Oświecenia Publicznego i Propagandy (Abteilung für Volksaufklärung und Propaganda) w rządzie GG, na którego czele stał Erich Schmidt, organizował m.in. partyjno-państwowe święta i imprezy masowe. Najhuczniej

²² „Das Vorfeld. Monatszeitschrift der NSDAP, Arbeitsbereich Generalgouvernement, Krakau”.

²³ Zob. [H.] Kobusch, *Rundschreiben Sta. 11/43. Betrifft: Neue Zeitung der NSDAP in GG.*, „Verordnungsblatt der NSDAP Arbeitsbereich Generalgouvernement” 1943, nr 4–6, s. 6–8.

²⁴ Zob. m.in. NSDAP *übernimmt Menschenführung auch im Generalgouvernement*, „Krakauer Zeitung”, 7 VII 1940; *Appell in der „Deutschen Kampfbahn” Krakau. Zum zweitenmal traten die Politischen Leiter zusammen – Erster Uebungsmarsch*, „Warschauer Zeitung”, 26 VII 1940; *Apel na niemieckim stadionie w Krakowie*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/2020/06/30/pierwsze-apele-nsdap-w-krakowie/>, dostęp 29 XI 2024 r.

²⁵ A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 255–256. Owa hegemonia dotyczyła również sfery socjalnej, o czym świadczy chociażby zarządzenie Franka z 10 III 1942 r. o przyznawaniu zapomogi na dzieci. Udzielenie jej, oczywiście tylko „zdrowym i wartościowym pod względem społecznym niemieckim rodzinom” w GG, uzależnione miało być każdorazowo od decyzji właściwego terytorialnie distriktstandortführera NSDAP. Zob. *Verordnung über die Gewährung von Kinderbeihilfe an Deutsche im Generalgouvernement*, *Verordnungsblatt für das Generalgouvernement* (Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora), 20 III 1942, nr 23, s. 125–130.

fetowano rocznicę dojścia Hitlera do władzy w Niemczech (30 stycznia), przyjęcia programu NSDAP (24 lutego), urodziny Hitlera (20 kwietnia)²⁶, Narodowe Święto Pracy (1 maja), rocznicę zajęcia Krakowa przez Wehrmacht (6 września) i utworzenia GG (26 października), a także wizyty różnych notabli, w tym Heinricha Himmlera, Josepha Goebbelsa czy Rudolfa Hessa. 27 października 1940 r. odbyły się uroczystości przeniesienia sztandaru, specjalnie przygotowanego dla nowo powstałego obszaru NSDAP w GG, z Brunatnego Domu w Monachium na Wawel²⁷. Sztandar został wystawiony w Sali Tronowej zamku, w miejscu chorągwi krzyżackich, wywiezionych do Malborka. Natomiast w listopadzie tegoż roku urządzono wiec z okazji otwarcia na Adolf Hitler Platz (jak od 1 września 1940 r. nazywał się Rynek Główny) 25 Domu NSDAP, czyli siedziby partii w GG²⁸.

Na te podniosłe okazje większe miasta, na czele z Krakowem, przyozdabiano morzem flag ze swastykami, wystawiano warty honorowe, organizowano przemarsze wojska, policjantów, członków NSDAP i różnych paramilitarnych organizacji partyjnych. Zapewniano także wiele dodatkowych atrakcji kulturalno-rozrywkowych. Owe „demonstracje siły i witalności żywiołu niemieckiego” służyć miały wzmacnianiu poczucia dumy i pewności siebie okupantów oraz demobilizowaniu ludności polskiej. Stanowiły w istocie formę „psychologicznej presji, przykład gigantycznego oszustwa i socjotechnicznego treningu”²⁹. „Każda impreza miała odpowiedzialnego za całość głównego reżysera. Niejednokrotnie byli nimi aktorzy lub architekci, wspierani przez psychologów, plastyków, mistrzów propagandy wizualnej i akustycznej, którzy stosowali ówczesne najnowsze cuda techniki i reklamy, nieraz też posługiwali się specjalnymi efektami technicznymi, inscenizacyjnymi i teatralnymi, z reguły kiczowatymi, które miały imitować nową sztukę nazi. »Galówki« były pompacyjne, pełne rozmachu, ale pozbawione radości i poczucia humoru. Bogata ich forma w pełni dominowała nad ubogą treścią. W czasie trwania »galówek« najbardziej zasłużonym funkcjonariuszom NSDAP wręczano odznaczenia i akty nominacyjne. Dobrą okazją do świętowania było też przekazywanie sztandarów komórkom NSDAP. Podobny charakter miały uroczystości organizowane w niedzielne poranki, mające zastąpić nabożeństwa chrześcijańskie. Niemcy uważali, że wszędzie tam, gdzie spotykają się [z] obcą kulturą i rasą, muszą wyrażać ducha swojej ojczyzny, a widowiskowe imprezy, kształtujące w specyficzny sposób miejską ikonosferę, nadawały się do tego celu, jak sądzono, najlepiej” – opisywał charakter tych imprez Andrzej Chwalba³⁰.

²⁶ Zob. *Die Geburtstag des Führers im Generalgouvernement*, „Warschauer Zeitung”, 21–22 IV 1940.

²⁷ Zob. D. Schenk, *Krakauer Burg. Wawel jako ośrodek władzy Generalnego Gubernatora Hansa Franka w latach 1939–1945*, tłum. P. Zarychta, Kraków 2013.

²⁸ Zob. A. Chwalba, *Okupacyjny Kraków...*, s. 78, 90; *Das Haus der NSDAP in Krakau*, „Krakauer Zeitung”, 5 XI 1940.

²⁹ A. Chwalba, *Okupacyjny Kraków...*, s. 78.

³⁰ *Ibidem*, s. 81.

VOLKSDEUTSCHE I MŁODZIEŻ HITLEROWSKA

Arbber nadzorował również działalność Wspólnoty Niemców Etnicznych (Volksdeutsche Gemeinschaft), zainaugurowanej w dniu urodzin Hitlera, 20 kwietnia 1940 r.³¹ Członkostwo w niej przyznawano każdemu Niemcowi etnicznemu, który do 1 września 1939 r. należał do jednej z organizacji mniejszości niemieckiej działających w Polsce. Pozostali zainteresowani, jeśli dysponowali odpowiednią kenkartą, otrzymywali status kandydatów i przez trzy miesiące musieli oczekiwać na członkostwo. Wspólnota prowadziła rejestrację volksdeutsche oraz Niemców przybyłych ze Starej Rzeszy, którzy zasilali w GG korpus urzędniczy, firmy handlowe lub usługowe i nie mieli legitymacji partyjnej. W każdym dystrykcie powołano do życia związki okręgowe (Bezirkverband), na które składały się związki powiatowe (Kreisverband) i lokalne (Ortsverband). Stanowiska kierownicze powierzano spolegliwym i wypróbowanym miejscowym volksdeutsche.

Po wypełnieniu przez Volksdeutsche Gemeinschaft głównej funkcji³², 7 maja 1941 r. w jej miejsce utworzono nowy podmiot – Wspólnotę Niemiecką (Deutsche Gemeinschaft)³³ z siedzibą w Krakowie, finansowaną z budżetu generalnego gubernatora³⁴. Znaleźli się w niej automatycznie volksdeutsche i reichsdeutsche, którzy nie mieli legitymacji NSDAP, ukończyli siedemnasty rok życia i zatrzymali się w GG w celach służbowych przez okres dłuższy niż trzy miesiące bądź mieszkali w nim na stałe³⁵. Struktura nowej organizacji przedstawiała się następująco:

a) dział prasy i propagandy (Sachgebiet Presse und Propaganda) – raportowanie, analiza prasy i radia, datki na Czerwony Krzyż, zbiórki metali itp.;

³¹ Verordnung über die Errichtung der „Volksdeutschen Gemeinschaft“ im GG, Verordnungsblatt für das Generalgouvernement, 19 IV 1940, nr 29, s. 145–147. Zob. też Dr Frank verkündete die „Volksdeutsche Gemeinschaft“, „Warschauer Zeitung“, 21–22 IV 1940.

³² Do sierpnia 1940 r. w GG zrealizowano najważniejszą część akcji rejestracji volksdeutsche oraz zaopatrzone ich w odpowiednie karty rozpoznawcze (Kennkarte für deutsche Volkszugehörige). Do tego czasu zewidencjonowano 96 tys. osób o niemieckiej przynależności narodowej (Volkszugehörigkeit). W tymże roku 30 tys. spośród nich przesiedlono z dystryktów lubelskiego i warszawskiego do Kraju Warty, gdzie mieli tworzyć „wspólnotę osadników”. Tym samym w GG pozostało niewiele ponad 60 tys. volksdeutsche. Zob. I. Röskau-Rydel, *Volksdeutsche w Krakowie i dystrykcie krakowskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1941*, „Prace Historyczne” 2023, nr 4, s. 731; H. Hopf, *Die Volksdeutschen im Generalgouvernement*, „Deutschum im Ausland” 1942, z. 1–2, s. 9–11. Zob. też B. Musiał, *Deutsche Zivilverwaltung und Judenverfolgung im Generalgouvernement. Eine Fallstudie zum Distrikt Lublin 1939–1944*, Wiesbaden 1999, s. 387; por. K. Pätzold, M. Weißbecker, *Geschichte...*, s. 423.

³³ Zob. Anordnung über die Errichtung der „Deutschen Gemeinschaft im GG, Verordnungsblatt für das Generalgouvernement, 12 VII 1941, nr 62, s. 415; I. Röskau-Rydel, *Volksdeutsche...*, s. 730.

³⁴ W październiku 1941 r. została ona przekształcona we Wspólnotę Roboczą ds. Ewidencji Trudnej Sytuacji Volksdeutsche (Arbeitsgemeinschaft zur Erfassung des volksdeutschen Notstands), aczkolwiek w obiegu urzędowym nadal częściej funkcjonowała nazwa Wspólnota Niemiecka. Zob. A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 257; *Das Diensttagebuch...*, s. 446 (23 X 1941 r.), 479–481 (18 III 1942 r.).

³⁵ I. Röskau-Rydel, *Volksdeutsche...*, s. 733.

b) dział kadr (Personalamt) – ewidencja w formie kartoteki oraz weryfikacja członków i kandydatów;

c) dział rachunkowy (Sachgebiet Kassenwesen) – kontrola przychodów i wydatków rozmaitych komórek Wspólnoty oraz pobieranie składek członkowskich (zróżnicowanych według dochodów, podobnie jak w partii);

d) dział szkoleniowy (Sachgebiet Schulung) wraz ze służbą opieki społecznej (Soziale Hilfswerk);

e) dział pracy z kobietami (Sachgebiet Frauenarbeit).

Zadaniem lokalnych związków Wspólnoty było rozdzielanie kartek żywnościowych oraz asygnat na towary tekstylne i skórzane (*Bezugschein*). Zajmowały się one także rekrutowaniem mężczyzn niemieckiego pochodzenia do Służby Specjalnej (Sonderdienst), czyli – jak ją określano – prywatnej policji Hansa Franka, złożonej z członków rozwiązanego w GG Selbstschutzu³⁶. Ci ostatni zasilali również Służbę Porządkową (Ordnungsdienst), utworzoną w celu wychowania wojskowego wyróżniających się volksdeutsche³⁷. Przynależność do niej zwiększała ich szanse na członkostwo w NSDAP (choć tzw. nowi Niemcy nie zawsze byli mile widziani w jej szeregach).

Z chwilą powstania Deutsche Gemeinschaft, jej zadania i bazę członkowską przejęły struktury partii nazistowskiej (die Standorte und Stützpunkte der NSDAP). Każdy miejscowy szef partii (Standortführer) stał się jednocześnie kierownikiem lokalnej filii Wspólnoty³⁸. Oznaczało to, że sprawy volksdeutsche znalazły się odtąd pod bezpośrednim wpływem partii. Badaczka tej problematyki, Isabel Röskau-Rydel, zwróciła uwagę na fakt, że charakter Wspólnoty Niemieckiej „wyraźnie wskazuje, jak z upływem czasu wszystkich Niemców i Niemki żyjących w Generalnym Gubernatorstwie obejmowała coraz ściślejsza kontrola NSDAP i jak kurczyło się ich życiowe pole manewru”³⁹.

³⁶ Zob. M. Przegiętka, *Selbstschutz w Generalnym Gubernatorstwie* [w:] *W cieniu Einsatzgruppen. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940*, red. I. Mazanowska, T. Ceran, M. Przegiętka, Warszawa 2021, s. 324–398.

³⁷ Volksdeutsche Gemeinschaft (Wspólnota Niemców Etnicznych), <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/organizacje-i-instytucje/>, dostęp 29 XI 2024 r. Należy w tym kontekście nadmienić, że w czerwcu 1941 r., w rezultacie coraz silniejszego oporu i częstszych akcji polskiego podziemia przeciwko siłom okupacyjnym, Frank doszedł do wniosku, że niezbędne jest „ustawiczne podtrzymywanie gotowości do obrony u niemieckich mężczyzn” poprzez odbycie przez nich przeszkolenia wojskowego. Rozporządzenie w tej sprawie odnosiło się do wszystkich Niemców, którzy zatrudnieni byli w zawodach cywilnych w GG, lecz nie należeli do partii. Stopniowo faktycznie wykorzystywano ich do różnorodnych działań pomocniczych o charakterze policyjnym. Zob. I. Röskau-Rydel, *Volksdeutsche...*, s. 733; BAB, NS 19, Persönlicher Stab Reichsführer-SS, 2648, Pismo Hansa Franka do Heinricha Himmlera na temat konieczności „podtrzymywania gotowości do obrony u niemieckich mężczyzn” w GG, 13 VI 1941 r., k. 7–8.

³⁸ Zob. *Eingliederung der Volksdeutschen Gemeinschaft. Eine Anordnung des Reichsleiters*, „Krakauer Zeitung”, 30–31 III 1941.

³⁹ I. Röskau-Rydel, *Volksdeutsche...*, s. 733.

Jednym z emblematycznych przykładów tej penetracji była sytuacja młodzieży niemieckiej z GG, zarówno volksdeutschów, jak i reichsdeutschów. Na zasadzie powszechnego członkostwa jej męska część zrzeszona została w HJ, a żeńska w BDM. Należy dodać, że oficjalnie HJ powstało na omawianym obszarze dopiero w kwietniu 1942 r.⁴⁰ Do tego czasu na określenie nazistowskich organizacji młodzieżowych, skupiających zarówno chłopców, jaki i dziewczęta, używano nazwy Młodzież Niemiecka (*Deutsche Jugend*)⁴¹.

Dzieci i młodzież, skupione w tych partyjnych przybudówkach, zobligowane były, podobnie jak dorośli *Parteigenossen*, do aktywnego udziału w rozmaitych oficjalnych uroczystościach, defiladach i obchodach. Występowały wtenczas w zwartych i umundurowanych formacjach, najczęściej z własnymi werblami, donośnymi pischczalkami i fanfarami. W dniach 8–15 sierpnia 1943 r. zorganizowano największą tego typu uroczystość dla młodych, pod nazwą Tydzień Hitlerjugend. Ostatniego dnia Frank wręczył przywódcy HJ w GG okazały miecz. O skutecznej indoktrynacji młodych świadczy to, że w trakcie różnych imprez propagandowych często skandowali antypolskie hasła w rodzaju „polskie lenie do roboty” lub „polskie świny do chlewa”⁴².

Młodzi Niemcy w GG byli zupełnie odizolowani od ludności polskiej i żydowskiej. Pobierać edukację mogli tylko w niemieckich placówkach oświatowych, w których kadrę pedagogiczną stanowili głównie reichsdeutsche. Latem 1940 r. w Krakowie, Zakopanem i Rabce urządzono dla nich specjalne szkoły średnie z internatami. Integracja dzieci i młodzieży ze środowiska miejscowych volksdeutschów do rozbudowanego hitlerowskiego systemu oświaty i wychowania była dla nich całkowicie nowym przeżyciem, a co za tym idzie – spotkała się z euforycznym przyjęciem. 20 kwietnia 1940 r., w rocznicę urodzin Hitlera, otwarto w Krakowie pierwszy Dom Młodzieży Niemieckoetnicznej (*Volksdeutsches Jugendheim*) w GG⁴³. Ośrodek ten miał wychowywać potomstwo Niemców etnicznych w duchu ideologii narodowosocjalistycznej, w czym miały pomagać struktury NSDAP⁴⁴.

Siedziby władz organizacji młodzieżowych w GG znajdowały się w Krakowie. Ponieważ kraj ten nie był formalnie oddzielnym obszarem HJ, nie można było utworzyć w nim autonomicznego przywództwa tej organizacji. Powołano jedynie pełnomocnika przywódcy młodzieży Rzeszy (*Beauftragter des Reichsjugendführers*) i zarazem szefa Urzędu Młodzieży Niemieckiej (*Amt Deutsche Jugend*) w tzw. rządzie GG. Został nim

⁴⁰ W kwietniu 1942 r. Frank wydał rozporządzenie w tej sprawie, wzorowane na niemieckiej ustawie o Hitlerjugend. „Cała niemiecka młodzież w Generalnym Gubernatorstwie zostanie zrzeszona w Hitlerjugend” – zapisano w dokumencie. Zob. M. Buddrus, *Totale Erziehung für den totalen Krieg. Hitlerjugend und nationalsozialistische Jugendpolitik*, cz. 2, München 2003, s. 770; *Verordnung über die Hitler-Jugend im Generalgouvernement*, *Verordnungsblatt für das Generalgouvernement*, 22 IV 1942, nr 34, s. 217.

⁴¹ A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 256.

⁴² A. Chwalba, *Okupacyjny Kraków...*, s. 78, 80.

⁴³ *Erstes Heim für die deutsche Jugend in Krakau*, „Warschauer Zeitung”, 21–22 IV 1940.

⁴⁴ I. Röskau-Rydel, *Volksdeutsche...*, s. 732.

Günther Blum (1907–1973)⁴⁵, delegowany do Krakowa z powodu swej „moralnej deprawacji” oraz w celu wykazania się. Począwszy od 1940 r., kierował on również Biurem Pełnomocnika ds. Młodzieży w Urzędzie Generalnego Gubernatora (Dienststelle des Beauftragten für Jugendfragen im Amt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete). W sierpniu 1940 r. sformowano osiem zastępów HJ (HJ-Banne). Wraz z podokręgami (Untergaue) BDM znajdowały one się w Chełmie, Krakowie, Lublinie, Piotrkowie, Skierniewicach, Tomaszowie Lubelskim, Warszawie i Zakopanem. Za ich pośrednictwem Urząd Młodzieży Niemieckiej sprawował pieczę nad 34 920 młodymi ludźmi podlegającymi obowiązkowi służby młodzieżowej, w tym nad 10 tys. Niemców z Rzeszy, 14 400 miejscowymi volksdeutschami, 9 tys. osób pochodzenia niemieckiego (*deutschstämmige*) oraz 1520 przesiedleńcami (dane za 1944 r.)⁴⁶.

Po zastąpieniu w strukturze tzw. rządu GG Urzędu Młodzieży Niemieckiej przez Dowództwo Generalnego Gubernatorstwa Przywództwa Młodzieży Rzeszy (Befehlsstelle Generalgouvernement der Reichsjugendführung), obowiązki jego kierownika przejął „stary bojownik” (*Alte Kämpfer*) NSDAP, a zarazem doświadczony przywódca młodych, HJ-Bannführer Erwin Förschle. Po wcieleniu go do Wehrmachtu w grudniu 1943 r. jego zadania przejął przywódca obszaru HJ na Górny Śląsk Eckardt Schimmelpfeng. Natomiast do pracy z dziewczętami odkomenderowana została Irmgard Fischer, berlińska liderka BDM (BDM-Führerin). Kierownictwo HJ traktowało kilkanaście tysięcy członków tej organizacji z GG jako trzeciorzędny „materiał ludzki”, ponieważ „ich rodzice byli obywatelami Polski”. Z tej racji konieczne było poddanie ich gruntownemu przysposobieniu światopoglądowemu, przy wsparciu lokalnych agend NSDAP⁴⁷. W porównaniu z tzw. ziemiami wcielonymi do Rzeszy rola ogniw partyjnych była jednak ograniczona przez odpowiednią strukturę tzw. rządu GG.

⁴⁵ Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), GK 94/1051, Akta personalne Günthera Bluma, dokument dotyczący wydania legitymacji służbowej Pełnomocnika Przywódcy Młodzieży Rzeszy, 30 I 1940 r., k. 3.

⁴⁶ M. Buddrus, *Totale Erziehung...*, s. 769; *Organizacja Hitler-Jugend w Generalnym Gubernatorstwie*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/organizacje-i-instytucje/>, dostęp 2 XII 2024 r.

⁴⁷ Zob. M. Buddrus, *Totale Erziehung...*, s. 769; *Organizacja Hitler-Jugend...* Według Bluma ci chłopcy i dziewczęta musieli najpierw zostać zresocjalizowani w domach HJ, tj. „fizycznie i psychicznie oddaleni od świata”, w którym „edukacja zgodna z zasadami naszego światopoglądu była nie do pomyślenia”. W opinii tegoż autora dogonienie warunków panujących w dawnej Rzeszy nie było możliwe. Stąd, w jego ocenie, należało „ograniczyć się do wychowania młodych ludzi do napiętej, wyprostowanej postawy, do widocznego panowania nad kończynami”. „Edukacja ideologiczna” również przedstawiała „podobnie skromny obraz”. Brakowało w tym względzie „najbardziej prymitywnych warunków wstępnych”, ponieważ młodzi ludzie mieli „tylko niedoskonałą znajomość języka niemieckiego”. Ponieważ jednak nazistowski światopogląd „można przedstawić tylko w naszym języku”, przywódcy HJ wykorzystywani do szkolenia mogli ukończyć jedynie minimalny program i „pracować z piosenkami i obrazkami” – konstatował Blum. Zob. G. Blum, *Volksdeutsche Jugend im Generalgouvernement*, „Das Junge Deutschland” 1941, z. 2, s. 52–54, za: M. Buddrus, *Totale Erziehung...*, s. 769.

EWOLUCJA ORGANIZACJI PARTYJNEJ I SPORY KOMPETENCYJNE

Struktura organizacyjna Obszaru Roboczego NSDAP nabrała konkretnych kształtów w pierwszej połowie 1941 r. Jak nadmieniono, na jego czele stał Frank, a jego zastępcą w tym zakresie (stellvertetender Leiter) i zarazem pełnomocnikiem Kancelarii Partii na teren GG (Beauftragter der Parteikanzlei im Generalgouvernement) uczyniono Schalka. 8 lutego 1944 r. tego ostatniego, również w funkcji kierownika obszaru Partii (Bereichsleiter) na obszar GG, zastąpił Walter Tießler, uprzednio łącznik z ramienia NSDAP w Ministerstwie Propagandy i Oświecenia Publicznego Rzeszy⁴⁸. Jak wspomniano, po udaniu się Hessa do Wielkiej Brytanii, Arbeitsbereich Generalgouvernement podlegał formalnie Kancelarii Partyjnej NSDAP na czele z Bormannem. Władze partii w GG dysponowały swoją adiutanturą oraz sądem, który rozstrzygał spory pomiędzy jej członkami i w razie potrzeby dyscyplinował ich różnymi karami. Na poziomie centralnym istniały urzędy specjalistyczne (Fachämter), w skład których wchodził sztab (Stabsamt), urząd propagandy, kasa partyjna, urzędy: personalny, szkolenia, prasy oraz inspektorat. Oprócz nich funkcjonowały tzw. organizacje afiliowane przy NSDAP, a wśród nich sekcja kobieca partii (Frauenschaft), dzieło pomocy (Deutsches Hilfswerk⁴⁹), wzmiankowana wyżej Niemiecka Młodzież (później HJ), opieka socjalna (Soziale Betreuung) oraz Wspólnota Niemców Etnicznych (potem Wspólnota Niemiecka). Na poziomie dystryktów schemat ten wyglądał podobnie, z tym że gubernatorowi dystryktu, jako miejscowemu kierownikowi partii, podlegały także takie formacje, jak SA („oddziały szturmowe”⁵⁰), SS, NSKK (Narodowosocjalistyczny Korpus Motorowy) i NSFK (Narodowosocjalistyczny Korpus Lotniczy). Natomiast w powiatach do urzędów specjalistycznych dodano komórkę „zarządzającą”, czyli sztab lokalnej NSDAP (Geschäftsführung), upraszczając jednocześnie

⁴⁸ Od 1940 r. Tießler był naczelnikiem departamentu Rzeszy (Reichsamtsleiter) w sztabie zastępcy führera, Rudolfa Hessa, a następnie w Kancelarii Partii pod wodzą Bormanna. Od końca 1942 r. zaczął tracić reputację w Ministerstwie Propagandy Rzeszy i coraz rzadziej pozwalano mu osobiście kontaktować się z Goebbelsem. Tießler postrzegał propozycję objęcia „urzędu propagandy Rzeszy” (Reichspropaganda-Amt) jako „degradację”. W rezultacie na początku 1944 r. objął stanowisko oficera łącznikowego Kancelarii Partii przy Franku. Zob. BAB, NS 18, Reichspropagandaleiter der NSDAP, 1090, Teczka personalna Tießlera, 1940–1944; P. Longerich, *Hitlers Stellvertreter...*, s. 126–127; J. Lilla, *Der Preußische Staatsrat 1921–1933. Ein biographisches Handbuch. Mit einer Dokumentation der im „Dritten Reich” berufenen Staatsräte*, Düsseldorf 2005, s. 164–165.

⁴⁹ Zob. m.in. AIPN, Akta NSDAP Arbeitsbereich GG, Abteilung Deutsches Hilfswerk, korespondencja dotycząca opieki nad domami dziecka, chorymi dziećmi, urzędzenia domów dziecka, 1941 r.

⁵⁰ W ramach SA „Generalgouvernement” funkcjonowały jednostki „Gotowości Obronnej SA” (SA-Wehrbereitschaften), utworzone z podobnych oddziałów (Wehrschutzbereitschaften), istniejących w GG od grudnia 1941 r. Formacje SA oficjalnie podlegały bezpośrednio Frankowi jako SA-Obergruppenführerowi, choć faktyczną kontrolę nad SA-Wehrbereitschaften sprawowała SS, o czym szerzej poniżej. Zob. *Eine SA-Einheit Generalgouvernement*, „Warschauer Zeitung”, 21 VIII 1942.

strukturę organizacji transmisyjnych. Całość personelu powiatowego Arbeitsbereich dopelniali współpracownicy oraz kierownik wsparcia (Stützpunktleiter) naczelnika lokalnej grupy partii (Ortsgruppenleiter)⁵¹.

Według zestawienia z 1941 r. struktura NSDAP w GG przedstawiała się następująco:

a) siedziba główna Obszaru Roboczego Generalne Gubernatorstwo (Arbeitsbereich Generalgouvernement), Dom NSDAP (Haus der NSDAP), Kraków, Adolf-Hitler-Platz 25;

b) kierownik Obszaru Roboczego (Leiter des Arbeitsbereiches) – Reichsleiter Frank, Kraków, Burg (Zamek na Wawelu);

c) zastępca Franka na Obszar Roboczy i pełnomocnik Kancelarii Partii (Der stellvertretende Leiter des Arbeitsbereiches und Beauftragte der Parteikanzlei) – Reichshauptamtsleiter Schalk, Kraków, Dom NSDAP;

d) sztab (Stabsamt) – kierownik (Stabsleiter) Georg Stahl, Dom NSDAP;

e) kierownik departamentu zarządzania I (Leiter des Führungsamtes I) – Oberbereichsleiter Heinz Kobusch, Dom NSDAP;

f) kierownik departamentu zarządzania II (Leiter des Führungsamtes II) – Oberbereichsleiter Horst Dressler-Andress, Dom NSDAP.

Główne dziedziny aktywności Obszaru Roboczego NSDAP w GG (Hauptarbeitsgebiete des Arbeitsbereiches) obejmowały wówczas: dział organizacyjny (Organisation), partię i administrację finansową (Partei- und Finanzverwaltung), dział kadr (Personalamt), szkolenie (Schulung), propagandę, prasę, Narodowosocjalistyczną Opiekę Ludową (NS-Volkswohlfahrt), służbę kobiet (Fraueneinsatz), sąd partyjny (Parteigericht), Niemiecką Młodzież (Deutsche Jugend), sprawy socjalne (Soziale Fragen), hartowanie cieleśne i system edukacji (Körperliche Ertüchtigung und Ausbildungswesen), doradztwo gospodarcze oraz Urząd Wspólnoty Niemieckiej (Amt Deutsches Gemeinschaft)⁵².

Co ważne, w pierwszej połowie 1941 r. dobiegła końca budowa organizacji NSDAP w Krakowie. Do tego czasu utworzono tam siedem jej placówek:

1. Standort Krakau Hauptbahnhof – towarzysze partyjni zatrudnieni w Kolei Wschodniej (Ostbahn), a także w biurach i na dworcach kolejowych na terenie miasta.

2. Standort Krakau Deutsche Post – członkowie NSDAP pracujący w Niemieckiej Poczcie Wschód oraz urzędach pocztowych z Krakowa.

3. Standort Krakau Regierungsviertel – siedziba skupiająca głównie towarzyszy partyjnych zatrudnionych w Urzędzie Generalnego Gubernatora i dzielnicy rządowej.

4. Standort Krakau Adolf-Hitler-Platz – członkowie NSDAP z Urzędu Szefa Dystryktu i struktur partii mieszczących się przy Rynku Głównym.

⁵¹ A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 256.

⁵² Struktura NSDAP wraz z nazwiskami kierowników – wg spisu z 1941 roku, <https://niemieckikrakow-blog.wordpress.com/2017/08/31/siedziby-nsdap-w-krakowie/>, dostęp 2 XII 2024 r. Por. *Inhaltsverzeichnis. OZ, „Verordnungsblatt der NSDAP. Arbeitsbereich Generalgouvernement”* 1941, nr 3–7, b.p.; *Ordnungsziffer, ibidem*, 1942, nr 1–2, b.p.

5. Standort Krakau Rathausplatz – towarzysze partyjni zatrudnieni w Zarządzie Miasta przy placu Wszystkich Świętych oraz wykonujący wolne zawody (kupcy, powiernicy itp.).

6. Kraków SS i Policja (Standort Krakau SS und Polizei) – towarzysze partyjni z Policji Porządkowej i Policji Bezpieczeństwa, SS (z wyłączeniem Waffen-SS) i NSKK.

7. Powiat Kraków (Standort Krakau-Land) – członkowie NSDAP spoza obszaru miasta.

Należy przy tym wspomnieć, że Biura Przywództwa Obszaru NSDAP znajdowały się w Krakowie przy Reichstraße (obecnie ciąg ulic Karmelickiej, Królewskiej, Podchorążych i Bronowickiej) 16⁵³.

Wcześniej funkcjonowała również ekspozytura NSDAP na Wawelu (Standort Krakau Burg), która teraz została rozwiązana, a jej członkowie przydzieleni do Placówki Kraków Dzielnica Rządowa, mieszczącej się przy Schwarzenberger Strasse (obecnie ul. Czarnowiejska) 8. Ponadto w Krakowie istniało kierownictwo partyjne na poziomie dystryktu, zlokalizowane przy Reichstrasse (obecnie ul. Królewska) 16, na czele z Distriktstandortführerem, SS-Brigadeführerem dr. Ottonem Wächterem⁵⁴. Co interesujące, komórkę (Stützpunkt) NSDAP utworzono także w Sądzie Specjalnym w Krakowie (Sondergericht Krakau)⁵⁵.

Na mocy zarządzeń Franka z 11 czerwca 1941 r. powołano do życia nowe filie partii (Standorten). W dystrykcie krakowskim do istniejących już 19 „garnizonów” NSDAP dodano 16 kolejnych, m.in. w Bochni, Mielcu, Krośnie, Rabce, Nisku, Stalowej Woli i Gorlicach. W lubelskim powstało 10 nowych „bastionów” partii, np. w Dęblinie, Kraśniku, Lubartowie, Międzyrzecu i Tomaszowie Lubelskim. W radomskim dotychczasową strukturę NSDAP (12 placówek) uzupełniono o 23 dalsze, m.in. w Czarnocinie, Kamocinie, Bogusławowie, Ostrowcu Świętokrzyskim, Łopusznie, Helenowie, Skarżysku-Kamiennej, Polesiu i Kępie Skóreckiej. W warszawskim zaś do 16 „posterunków” dołączyło kolejnych 16, w tym w Karolewie, Łyszkowicach, Rogowie, Grodzisku Mazowieckim, Żyrardowie, Łomiankach, Okęciu, Pruszkowie, Piasecznie oraz cztery w samej Warszawie (Stare Miasto, Nowy Świat, ul. Mikołaja Kopernika, plac Zamkowy). Po powiększeniu obszaru GG w sierpniu 1941 r. główne struktury partii powstały we Lwowie, a z czasem

⁵³ Zob. *Die sieben Standorte der Hauptstadt*, „Krakauer Zeitung”, 28 I 1941; *Siedem placówek partyjnych w stolicy*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/2017/08/31/siedziby-nsdap-w-krakowie/>, dostęp 2 XII 2024 r.

⁵⁴ *Siedem placówek...* Na temat Ottona Wächtera zob. P. Sands, *Szlak szczurów. Historia ucieczki nazistowskiego oprawcy*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2022; M. Ogórek, *Lista Wächtera. Generał SS, który ograł Kraków. Gdzie zniknęły polskie dzieła sztuki?*, Warszawa 2017.

⁵⁵ Zob. K. Graczyk, „Stoleczny” Sondergericht. Niemiecki Sąd Specjalny w Krakowie (Sondergericht Krakau) 1939–1945, „Folia Historica Cracoviensia” 2024, nr 1, s. 5–97; AIPN, GK 108/18, Sprawy partyjne – wytyczne, korespondencja dotyczące działalności komórki NSDAP w Sądzie Specjalnym w Krakowie, 1940–1943.

także w ważniejszych miastach powiatowych dystryktu Galicja⁵⁶. Ogółem omawiany Obszar Roboczy NSDAP skupiał ok. 30 tys. członków partii⁵⁷.

W drugiej połowie 1941 r. formowanie struktur NSDAP w GG utknęło w martwym punkcie, głównie za sprawą Himmlera, który odmówił mianowania swoich pełnomocników przy centrali Obszaru Roboczego i w terenie⁵⁸. Tym samym „sztafety ochronne” nie były w żaden sposób reprezentowane w aparacie partyjnym GG. Frank, który nie chciał uznawać autonomicznej pozycji SS ani w administracji centralnej swojego władztwa, ani na poziomie NSDAP, 17 grudnia 1941 r. wydał rozporządzenie o utworzeniu tzw. dyżurnych jednostek Gotowości Obronnej (Wehrschützenbereitschaften) w powiatowych filiach NSDAP. Formacja ta miała objąć wszystkich tamtejszych reichsdeutschen, którzy ukończyli siedemnasty rok życia i byli zdolni podjąć się „szczytnej służby z bronią”. Dowódcą tych lotnych, można rzec parapolicyjnych, oddziałów, przeznaczonych do tłumienia zamieszek i niepokojów, miał zostać sam Frank⁵⁹. Do sprawowania nadzoru nad ich działalnością rościło sobie również prawo kierownictwo Arbber, o czym generalny gubernator został poinformowany *post factum*. Plany Franka, niekonsultowane z innymi instancjami władz niemieckich, spotkały się z niechęcią i sprzeciwem ze strony Bormanna, który niezwłocznie zawiadomił o całej sprawie Himmlera. Ten ostatni uznał pomysł stworzenia Wehrschützenbereitschaften za niepotrzebne angażowanie dodatkowych sił policyjnych, grożąc zainstalowaniem w GG niepodlegających jej władzom oddziałów SS (SS-Sturmabteilung-Ost). Idąc za przykładem Reichsführera SS, podobnych gróźb próbował szef Głównego Urzędu SA (SA-Hauptamt), SA-Obergruppenführer Max Jüttner, który w porozumieniu z szefem sztabu „oddziałów szturmowych” Viktorem Lutzem projektował utworzenie w GG oddzielnych formacji SA, całkowicie niezależnych od Franka. W odpowiedzi generalny gubernator zapewnił Himmlera, że oddziały Gotowości Obronnej będą podporządkowane organom policyjnym⁶⁰, co tymczasowo zażegnało konflikt kompetencyjny i pozwoliło zachować pozory jedności administracji. Niemniej sytuacja ta ujawniła daleko idące rozbieżności interesów pomiędzy Frankiem, Obszarem Roboczym NSDAP, SA i SS, które niewątpliwie okazało się zwycięzcą w tym sporze. Urzędujący w Krakowie Wyższy Dowódca SS i Policji Wschód (Höherer SS- und

⁵⁶ Zob. Anordnung G6/41, Anordnung G7/41, Anordnung G8/41, Anordnung G9/41, „Verordnungsblatt der NSDAP. Arbeitsbereich Generalgouvernement” 1941, nr 3–7, s. 1–3; Bekanntgabe OA 23/43. Betrifft: Gebietliche Organisation – Stadt Lemberg, ibidem 1943, nr 11–12, s. 47.

⁵⁷ K. Pätzold, M. Weißbecker, *Geschichte...*, s. 423.

⁵⁸ Zob. BAB, NS 19/2653, Pismo Schalka do Himmlera dot. udziału SS w pracy partyjnej w GG, 10 X 1941 r., k. 46–47; *ibidem*, Odpowiedź Himmlera na rzeszone pismo Schalka, 14 X 1941 r., k. 48.

⁵⁹ Erlaß über die Aufstellung von Wehrschützenbereitschaften im Generalgouvernement, 17.12.1941., Verordnungsblatt für das Generalgouvernement, 3 I 1942, nr 1, s. 1.

⁶⁰ Decyzja Franka nie spodobała się jednak Georgowi Stahlowi, zastępcy Schalka w kierownictwie Obszaru Roboczego NSDAP, który domagał się, by działalność Wehrschützenbereitschaften odbywała się pod nadzorem lokalnych struktur partyjnych. Zob. *Das Diensttagebuch...*, s. 474–475 (17 III 1942 r.).

Polizeiführer, HSSPF Ost), SS-Obergruppenführer Friedrich Wilhelm Krüger, osobisty pełnomocnik Himmlera w kwestiach osadnictwa w GG⁶¹, wyraził bowiem na początku maja 1942 r. zadowolenie, że Wehrschützenbereitschaften (od kwietnia tegoż roku funkcjonujące pod nazwą SA-Wehrbereitschaften) zostały, w przypadkach tzw. akcji odwetowych wobec polskiego podziemia, przekazane do jego dyspozycji⁶².

Przez cały okres funkcjonowania Obszaru Roboczego Frank musiał zmagać się z konfliktami kompetencyjnymi z kierownictwem Kancelarii Partyjnej NSDAP oraz jej licznymi pretensjami, dotyczącymi marginalnej roli politycznej oraz niezbyt dynamicznego funkcjonowania struktur partii. Należy skądinąd wspomnieć, że Schalk był również zatrudniony w sztabie Krügera, a w 1941 r. został mianowany na stopień SS-Sturmabführera, a więc działał niejako na dwa fronty. Nie mniej istotne pozostawały uzasadnione zarzuty korupcyjne wobec generalnego gubernatora⁶³ oraz pogłębiający się konflikt personalny z Krügerem, które tymczasowo zachwiały pozycją polityczną Franka. Latem 1942 r. ten ostatni wygłosił „cztery płomienne mowy na niemieckich uniwersytetach, w których potępiał samowolę SS i cynicznie apelował o »przestrzeganie prawa«”⁶⁴. Po tych enuncjacjach na polecenie Hitlera pozbawiono go wszystkich stanowisk w NSDAP. W tych okolicznościach jego odwołanie z GG, o które starali się szczególnie Himmler i Bormann⁶⁵, wydawało się jedynie kwestią czasu⁶⁶, jednak ostatecznie Frank pozostał na swoim stanowisku⁶⁷. Niemniej krytyka jego poczynań, również jako szefa NSDAP w GG, nie ustała, o czym świadczyło chociażby memorandum dowódcy SS i Policji w dystrykcie lubelskim, a zarazem kierownika tamtejszej organizacji partyjnej (NSDAP-Distriktsstandortsführer),

⁶¹ BAB, NS 19/2653, Pismo Himmlera ws. mianowania Krügera pełnomocnikiem Komisarza Rzeszy ds. Umacniania Niemczyzny w GG, 14 VII 1942 r., k. 56.

⁶² Zob. BAB, NS 19/2648, Aufstellung von Wehrschützenbereitschaften und eines SS-Sturmabführers Ost, 1941–1942; *ibidem*, 1759, Pismo Krügera do Himmlera w kwestii funkcjonowania jednostek Gotowości Obronnej w GG, 4 V 1942 r., k. 3–6; A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 257.

⁶³ Zob. M. Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939–1945*, Stuttgart 1961, s. 82–83; Ch. Klessmann, *Der Generalgouverneur Hans Frank...*, s. 257–259; L. Gruchmann, *Korruption im Dritten Reich. Zur „Lebensmittelversorgung“ der NS-Führerschaft*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte“ 1994, z. 4, s. 572; W. Präg, W. Jacobmeyer, *Einleitung [w:] Das Dienstagebuch...*, s. 27–29.

⁶⁴ Zob. W. Wichert, *System polityczny...*, s. 73; Ch. Klessmann, *Hans Frank: Parteijurist und Generalgouverneur in Polen [w:] Die braune Elite: 22 biographische Skizzen*, red. R. Smelser, R. Zitellmann, Darmstadt 1990, s. 47–48.

⁶⁵ Począwszy od lipca 1942 r., Bormann otrzymywał od Alberta Hoffmanna, zastępcy gauleitera Górnego Śląska i oficera łącznikowego Kancelarii Partii w sztabie gen. Waltera von Unruha (odpowiedzialnego wtenczas za „uwolnienie sił dla jednostek frontowych Wehrmachtu poprzez operacje przeczesywania prowadzone przez sztab OKW”), „jeżące na głowie meldunki na temat sytuacji partii w Generalnym Gubernatorstwie”. Zob. D. Rebutisch, *Führerstaat...*, s. 470–476; BAB, NS 6, Partei-Kanzlei der NSDAP, 795, Berichte des Beauftragten des Reichsleiters Martin Bormann im OKW-Stab z.b.V. Albert Hoffmann aus den Reichskommissariaten Ostland, Weißrussland, Ukraine und aus dem Generalgouvernement, Mai–August 1942; A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 258.

⁶⁶ Zob. *Das Dienstagebuch...*, s. 569 (23 X 1942 r.).

⁶⁷ W. Wichert, *System polityczny...*, s. 73.

SS-Gruppenführera Odila Globocnika⁶⁸, wysłane do Himmlera w grudniu 1942 r. Autor dokumentu krytykował trzymanie przez Franka NSDAP na uboczu życia politycznego oraz niewystarczającą – jak twierdził – opiekę cywilnej administracji okupacyjnej nad volksdeutscheami⁶⁹. W razie gdyby rola NSDAP nie została zwiększona, proponował nawet przejęcie obowiązków Franka na tym polu bezpośrednio przez kancelarię Bormanna. Ten ostatni w latach 1943–1944 nadaremnie próbował wymóc na generalnym gubernatorze większe zainteresowanie sprawami Obszaru Roboczego⁷⁰, w tym rozbudowę jego struktur powiatowych na wzór istniejących w Starej Rzeszy (Kreisleitung). Konsekwentnie planował także zainstalowanie swoich zaufanych ludzi na kluczowych stanowiskach polityczno-partyjnych w GG⁷¹. Frank skutecznie bronił się, używając m.in. argumentu, że w tamtym momencie najważniejsza była walka z „komunistycznym i narodowo-polskim oporem”, a nie partykularne sprawy partyjne. Spotkanie obu tych prominentnych urzędników, do którego doszło 18 stycznia 1944 r. w Monachium, zakończyło się brakiem konkretnych ustaleń na temat rozbudowy struktur NSDAP w GG. Przyniosło ono jednak potwierdzenie stanowiska generalnego gubernatora w kwestii skupiania przez niego stanowisk administracyjnych i partyjnych na zasadzie unii personalnej, a zatem praktycznie bez zewnętrznej kurateli ze strony NSDAP⁷².

Jednak, wbrew życzeniu Franka, Bormann przeforsował wkrótce zmianę na stanowisku jego zastępcy do spraw aparatu NSDAP w GG. W początkach lutego 1944 r. funkcję Schalka, który w latach 1941–1943 okresowo przebywał na froncie wschodnim jako oficer rezerwy (w październiku 1944 r. objął stanowisko zastępcy gauleitera Okręgu Wschodni Hanower), przejął Tießler. Bormann skierował go do okupowanej Polski w trybie karnym

⁶⁸ Warto nadmienić, że Globocnik sam miał niemałe ambicje związane ze strukturami partyjnymi, piastując krótko, na przełomie 1938 i 1939 r., stanowisko gauleitera Wiednia. Chociaż ustąpił z niego w niełaskę z powodu nadużyć finansowych, jeszcze w GG utrzymywał, że tytuł ten mu nadal przysługuje. Zob. B. Rieger, *Odilo Globocnik. Twórca nazistowskich obozów śmierci*, tłum. J.S. Zaus, Zakrzewo 2009, s. 55–67.

⁶⁹ BAB, NS 19/2648, O. Globocnik, Partia w Generalnym Gubernatorstwie, 10 XII 1942 r., k. 178–182. Zob. ibidem, Pismo Ottona Iflandsa (zastępcy Alberta Hoffmanna w sztabie gen. Unruha) do Martina Bormanna na temat stosunków personalnych w GG, 17 V 1943 r., k. 201–203.

⁷⁰ Należy jednak odnotować, że okres ten nie był całkowicie jałowy z punktu widzenia funkcjonowania Obszaru Roboczego NSDAP w GG. Świadczy o tym chociażby otwarcie partyjnego Zamku Szkoleniowego (Schulungsburg) w Krakowie przy An der Langen Wiese Strasse (obecnie al. Focha) 33, w byłym Instytucie Balneologicznym, pod koniec października 1943 r. Zob. *Neues Bollwerk nationalsozialistischen Ideenlebens*, „Krakauer Zeitung”, 26 X 1943.

⁷¹ Bormannowi chodziło o utworzenie w GG placówek powiatowych NSDAP (Kreisstandorte). Frank oponował wobec tego pomysłu, gdyż szef Kancelarii Partii jako przywódców tych lokalnych struktur (Kreisstandortführer) chciał zainstalować politycznych kierowników NSDAP (Politische Leiter), odpowiedzialnych w Starej Rzeszy za ideologiczny nadzór nad mieszkańcami poszczególnych kwartałów. Spowodowałoby to w konsekwencji erozję władzy Franka, opartej na polityczno-partyjnej unii personalnej na wszystkich szczeblach zarządzania. Zob. A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 259; *Das Diensttagebuch...*, s. 702–703 (14 VII 1943 r.). Por. O. Globocnik, *Partia...*

⁷² A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 258–259. Por. *Das Diensttagebuch...*, s. 721–722 (6 VIII 1943 r.).

po jego konflikcie z Goebbelsem⁷³. Ten „raptus i nazistowski podżegacz” przez krótki okres prezentował się cynicznie jako polityk ugodowy wobec „wykazującej dobrą wolę części narodu polskiego”⁷⁴. Zresztą szybko skonfliktował się z lokalnymi przywódcami NSDAP, zarzucając im nieudolność w organizacji komórek i kwartałów partyjnych (Zellen, Blöcke), dotkliwe braki kadrowe⁷⁵ oraz poważne uchybienia w procesie rejestracji reichsdeutscheów⁷⁶. Działając z upoważnienia Bormanna, próbował również na nowo sformować agendy NSDAP na poziomie powiatów, chcąc skopiować model budowy partii z Okręgu Rzeszy Kraj Warty czy Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie. Jednak na tzw. obszarach wcielonych do III Rzeszy struktury partii były zdecydowanie bardziej rozwinięte i miała ona większe pole do działania, zwłaszcza w sferze polityki germanizacji (Niemiecka Lista Narodowościowa)⁷⁷. Dążenia Tießlera zagrażały pozycji Franka jako głowy ujednoliconej administracji publiczno-partyjnej w GG. Broniąc swoich prerogatyw, generalny gubernator powoływał się na stanowisko Himmlera, który w maju 1944 r. miał poprzeć go w kwestii zachowania ustrojowego *status quo*⁷⁸. Ostatecznie, po naleganiach Bormanna, Frank miesiąc później wyraził zgodę na powstanie 12 ekspozy-

⁷³ Zob. P. Longerich, *Hitlers Stellvertreter...*, s. 125–128, 231–233.

⁷⁴ A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 260.

⁷⁵ Z tej przyczyny nawet 60–80 proc. imprez partyjnych na terenie dystryktów nie mogło się regularnie odbywać. Zob. *ibidem*, s. 260.

⁷⁶ *Das Diensttagebuch...*, s. 851–853 (13 V 1944 r.). Na przykład zgodnie ze stanem na 15 II 1943 r. w Obszarze Roboczym NSDAP w GG 71 towarzyszy partyjnych miało status „niezbędnych” (*unabkömmlich*), przy czym w przypadku 62 funkcyjnych członków nie dokonano jeszcze przeglądu wojskowego. Dla porównania, w okręgach partyjnych tzw. starej Rzeszy (Gau) na początku tegoż roku średnio 260 *Parteigenossen* było nieodzownych dla funkcjonowania NSDAP na szczeblu regionalnym (nie podlegali oni obowiązkowi wojskowemu), a ok. 370 pracowało na pełny etat (*hauptamtlich*). Było to zatem nawet czterokrotnie więcej niż w GG. Zob. A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 260; BAB, NS 6/317, Erhebungen über den Mob-Personalbestand bzw. den Kriegseinsatz der hauptberuflichen Angehörigen der Partei, ihrer Gliederungen (außer SS) und angeschlossenen Verbände, 1943–1944.

⁷⁷ Zob. W. Wichert, *Niemiecki system okupacyjny na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Zarys problematyki* [w:] *Stan badań nad pomocą Żydom na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką – przegląd piśmiennictwa*, red. T. Domański, A. Gontarek, Warszawa–Kielce 2022, s. 47, 48; *idem*, *Ustrój polityczno-administracyjny Okręgu Rzeszy Kraj Warty w latach 1939–1945 w świetle najnowszej historiografii Republiki Federalnej Niemiec* [w:] *Polska pod okupacją 1939–1945*, t. 2, red. M. Przegiętka et al., Warszawa 2016, s. 56–57; A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 250; D. Pohl, *Die Reichsgaue Danzig-Westpreussen und Wartheland. Koloniale Verwaltung oder Modell für die zukünftige Gauverwaltung* [w:] *Die NS-Gaue. Regionale Mittelinstanzen im zentralistischen „Führerstaat”*, red. J. John, H. Möller, T. Schaarschmidt, München 2007, s. 398–399; E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933–1945. Studium polityczno-prawne*, Wrocław 1975, s. 237–238; W. Jastrzębski, *Okupacyjne losy ziem polskich wcielonych do III Rzeszy (1939–1945)*, Bydgoszcz 2017, s. 33–34; M. Rademacher, *Handbuch der NSDAP-Gaue 1928–1945. Die Amtsträger der NSDAP und ihrer Organisationen auf Gau- und Kreisebene in Deutschland und Österreich sowie in den Reichsgauen Danzig-Westpreußen, Sudetenland und Wartheland*, Vechta 2000, s. 287–297.

⁷⁸ Zob. *Das Diensttagebuch...*, s. 859–860 (20 V 1944 r.), s. 857–859 (18–19 V 1944 r.); BAB, NS 19/2648, Pismo Richarda Wendlera (gubernatora dystryktu Lublin i szefa tamtejszej NSDAP) do Himmlera w sprawie sytuacji w dystrykcie i reformy organizacji partii, 27 VI 1944 r., k. 253–255.

tur powiatowych NSDAP (Kreisstandorte), lecz ze względu na pogarszającą się sytuację wojenną Niemiec i brak środków materialnych pomysł ten pozostał na papierze. Ponadto, przy wsparciu Bormanna, Goebbels, działając jako pełnomocnik Rzeszy ds. wojny totalnej (Generalbevollmächtigter für den totalen Kriegseinsatz), ku niezadowoleniu Franka podjął w październiku 1944 r. decyzję o likwidacji niektórych segmentów administracji GG i skierowaniu części tamtejszego personelu partyjnego na front⁷⁹.

SCHYŁEK OBSZARU ROBOCZEGO NSDAP I WNIOSKI KOŃCOWE

W ostatnich miesiącach istnienia GG spory kompetencyjne między Frankiem a Tießlerem, będącym *de facto* pasem transmisyjnym polityki Bormanna na tym obszarze, nie ustały. Koncentrowały się wówczas na organizacji Volkssturmu, czyli paramilitarnej formacji pospolitego ruszenia, użytej przez III Rzeszę w ostatniej fazie wojny. Tießler utrzymywał, że to NSDAP, zgodnie ze strategią wojny totalnej, jest odpowiedzialna za wszelkie środki podjęte w tej materii. Z kolei Frank twierdził, że sprawami Volkssturmu w GG, stosunkowo mało licznego i sformowanego dopiero na początku stycznia 1945 r., powinny zajmować się wyłącznie straża miejskie i wiejskie (Stadt- i Landwacht), działające pod nadzorem Wehrmachtu i SS. Ostatecznie starania NSDAP zakończyły się klęską polityczną i wizerunkową. Składało się na nią fiasko mobilizacji większej liczby reichs- i volksdeutsche, a także stosunkowo niewielkie zaangażowanie społeczności niemieckiej GG w imprezy propagandowe (typu rocznice puczu monachijskiego z 1923 r.) czy wieczory dyskusyjne (*Sprechabende*). Nie udało się nawet zaskarbienie sobie większej przychylności tej społeczności poprzez dystrybucję słodczy, papierosów i rozmaitych rodzajów alkoholi w czasie świątecznym. Frank nie przejawiał większego zainteresowania umacnianiem roli i rozbudową struktur partii na podległym sobie obszarze. Ostatecznie skutecznie obronił swoje prerogatywy „jednolitego kierownictwa” (abstrahując już od tego, jak słabą pozycję polityczną miał w rzeczywistości) i nie podzielił się władzą. Na tarciach kompetencyjnych najbardziej skorzystał Himmler i SS, którego znaczenie w GG systematycznie rosło od 1942 r. Ewakuacja władz niemieckich w styczniu 1945 r. położyła kres nadziejom Kancelarii NSDAP na przeprowadzenie reform strukturalnych. Finałem omawianych wydarzeń była kłótnia między Frankiem a Ministerstwem Spraw Zagranicznych Rzeszy (Auswärtiges Amt, AA), trwająca od lutego do kwietnia 1945 r., dotycząca formalnego rozwiązania lub

⁷⁹ Zob. *Das Diensttagebuch...*, s. 925–928 (27 XI 1944 r.), 928–929 (29 XI 1944 r.); A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 259–261.

dalszego trwania GG⁸⁰. W jej trakcie instytucje cywilne i partyjne zażarcie się zwalczały oraz wzajemnie kwestionowały swoje uprawnienia. Należy zauważyć, że rozwój tej dżungli kompetencyjnej, trwający od 1939 r., nie prowadził jednak do instytucjonalnej anarchii, lecz do radykalizacji polityki rasowej wobec tzw. obcych narodowo, tj. Polaków i Żydów, którzy za rządy niemieckie zapłacili najwyższą cenę⁸¹.

Na zakończenie należy stwierdzić, że Obszar Roboczy NSDAP w GG, wraz z organizacjami volksdeutschów, stanowił w istocie twór fasadowy. O ile w Starej Rzeszy partia nazistowska obsadziła wszystkie kluczowe stanowiska państwowe, o tyle na omawianym obszarze od początku pierwszeństwo miała administracja Franka. Niemniej, pomimo wątego zaplecza kadrowego, NSDAP stanowiła jeden z filarów reżimu okupacyjnego. Tamtejsi przywódcy partyjni w wewnętrznych dyskusjach podkreślali, że ugrupowanie to swoją pracą musi przyczyniać się do wcielania w życie tzw. programu pacyfikacji (*Befriedungsprogramm*) tych ziem systematycznie, w szybkim tempie i przy wykorzystaniu wszystkich nadarzających się okazji. W rezultacie rola partii sprowadzała się do wspomagania procesu grabieży gospodarczej omawianych terenów, w tym eksploatacji wszelkich zasobów surowcowych i siły roboczej na rzecz maszyny wojennej Rzeszy, do terroru wobec ludności cywilnej i polskiego podziemia, wreszcie do wspierania realizacji „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”⁸². Należy przy tym podkreślić, że aparat polityczno-administracyjny i system represji, pomimo rywalizacji między różnymi ośrodkami władzy i rosnącej korupcji jego rozmaitych funkcjonariuszy, również z szeregów partyjnych, charakteryzował się bezwzględnością skutecznością do końca trwania panowania niemieckiego w GG.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Akta NSDAP Arbeitsbereich GG

⁸⁰ Zob. BAB, R 52-II, Kanzlei des Generalgouverners, 172–173, Räumung der Stadt Krakau und Einrichtung von Ausweichstellen für die Dienststellen der Regierung des Generalgouvernements, 1944–1945; BAB, R 43-II, Reichskanzlei, 1342, Auflösung des Ostministeriums und der Regierung des Generalgouvernements, März 1945. Por. D. Schenk, *Hans Frank...*, s. 362–364.

⁸¹ A. Nolzen, *Die Arbeitsbereiche...*, s. 260–261.

⁸² K. Pätzold, M. Weißbecker, *Geschichte...*, s. 423.

GK 115/10.

Rząd Generalnego Gubernatorstwa

GK 94/1051.

Sondergericht Krakau (Sąd Specjalny w Krakowie)

GK 108/18.

Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde

Kanzlei des Generalgouverners

R 52-II/172-173.

Personenbezogene Unterlagen der SS und SA

R 9361-III/552436.

Partei-Kanzlei der NSDAP

NS 6/317, NS 6/795.

Persönlicher Stab Reichsführer-SS

NS 19/1759, NS 19/2648, NS 19/2653.

Reichskanzlei

R 43-II/1342.

Publikacje, prasa, promulgatory sprzed 1945 r.

Hopf H., *Die Volksdeutschen im Generalgouvernement*, „Deutschtum im Ausland” 1942, z. 1–2.

„Krakauer Zeitung”, 3 VII 1940, 5 XI 1940, 28 I 1941, 30–31 III 1941, 26 X 1943.

„Reichsgesetzblatt”, styczeń 1939.

„Verordnungsblatt der NSDAP. Arbeitsbereich Generalgouvernement” 1941, nr 3–7; 1942, nr 1–2; 1943, nr 4–6; 1943, nr 11–12.

Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die Besetzten Polnischen Gebiete (Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów), cz. 1, 10 V 1940, nr 37

Verordnungsblatt für das Generalgouvernement (Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora): 19 IV 1940, nr 29; 12 VII 1941, nr 62; 3 I 1942, nr 1; 20 III 1942, nr 23; 22 IV 1942, nr 34.

„Warschauer Zeitung”: 21–22 IV 1940, 26 VII 1940, 21 VIII 1942.

Dzienniki, wspomnienia

Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945, red. W. Präg, W. Jacobmeyer, Stuttgart 1975.

Frank N., *Mój ojciec Hans Frank*, tłum. E. Kacprzycka, J. Kwiatkowski, Warszawa 1991.

OPRACOWANIA

- Benz W., *Typologie der Herrschaftsformen in den Gebieten unter deutschem Einfluss* [w:] *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa*, red. W. Benz, J. Houwink ten Cate, G. Otto, Berlin 1998.
- Broszat M., *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939–1945*, Stuttgart 1961.
- Buddrus M., *Totale Erziehung für den totalen Krieg. Hitlerjugend und nationalsozialistische Jugendpolitik*, cz. 2, München 2003.
- Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa*, red. W. Benz, J. Houwink ten Cate, G. Otto, Berlin 1998.
- Chwalba A., *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2016.
- Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945*, red. W. Präg, W. Jacobmeyer, Stuttgart 1975.
- Dobroszycki L., Garas J.B. et al., Wstęp [w:] *Okupacja i ruch oporu w „Dzienniku” Hansa Franka 1939–1945*, red. S. Płoski, L. Dobroszycki et al., t. 1: 1939–1942, tłum. D. Dąbrowska, M. Tomala, Warszawa 1972.
- Fest J.C., *Oblicze Trzeciej Rzeszy*, tłum. E. Werfel, Warszawa 1970.
- Graczyk K., „Stołeczny” Sondergericht. Niemiecki Sąd Specjalny w Krakowie (Sondergericht Krakau) 1939–1945, „Folia Historica Cracoviensia” 2024, nr 1.
- Gruchmann L., *Korruption im Dritten Reich. Zur „Lebensmittelversorgung” der NS-Führerschaft*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte” 1994, z. 4.
- Haar I., *Polityka ludnościowa w Generalnym Gubernatorstwie: polityka narodowościowa wobec Żydów i polityka osadnictwa a inicjatywy regionalne i centralne*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1 (14).
- Jastrzębski W., *Okupacyjne losy ziem polskich wcielonych do III Rzeszy (1939–1945)*, Bydgoszcz 2017.
- Jędrzejewski E., *Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933–1945. Studium polityczno-prawne*, Wrocław 1975.
- Jockheck L., *Propaganda im Generalgouvernement. Die NS-Besatzungspressen für Deutsche und Polen 1939–1945*, Osnabrück 2006.
- Klee E., *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, Frankfurt am Main 2003.
- Klessmann Ch., *Der Generalgouverneur Hans Frank*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte” 1971, z. 3.
- Klessmann Ch., *Hans Frank: Parteijurist und Generalgouverneur in Polen* [w:] *Die braune Elite: 22 biographische Skizzen*, red. R. Smelser, R. Zitelmann, Darmstadt 1990.
- Kołtunowski P., *Strategia propagandy hitlerowskiej w Generalnym Gubernatorstwie na podstawie „Krakauer Zeitung” (1939–1945). Studium historyczno-filologiczne*, Lublin 1990.
- Leszczynski K., Gumkowski J., *Generalne Gubernatorstwo w oczach Niemca (sprawozdanie dra Blaschka, szefa biura prezydialnego protektora Rzeszy na Czechy i Morawy, z podróży*

- służbowej do Generalnego Gubernatorstwa w dniach 21–26 sierpnia 1942 r.), „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1965, t. 15.*
- Lilla J., *Der Preußische Staatsrat 1921–1933. Ein biographisches Handbuch. Mit einer Dokumentation der im „Dritten Reich” berufenen Staatsräte*, Düsseldorf 2005.
- Longerich P., *Hitlers Stellvertreter. Führung der Partei und Kontrolle des Staatsapparates durch den Stab Heß und die Parteikanzlei Bormann*, München 1992.
- Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970.
- Malaparte C., *Kaputt*, tłum. B. Sieroszeńska, Warszawa 1962.
- Musiał B., *Deutsche Zivilverwaltung und Judenverfolgung im Generalgouvernement. Eine Fallstudie zum Distrikt Lublin 1939–1944*, Wiesbaden 1999.
- Nolzen A., *Die Arbeitsbereiche der NSDAP im Generalgouvernement, in den Niederlanden und in der besetzten Sowjetunion [w:] Die deutsche Herrschaft in den „germanischen” Ländern 1940–1945*, red. R. Bohn, Stuttgart 1997.
- Ogórek M., *Lista Wächtera. Generał SS, który ograbił Kraków. Gdzie zniknęły polskie dzieła sztuki?*, Warszawa 2017.
- Orlow D., *History of the Nazi Party*, t. 2: 1933–1945, Pittsburgh 1973.
- Pätzold K., Weißbecker M., *Geschichte der NSDAP 1920 bis 1945*, Köln 2009.
- Pohl D., *Die Reichsgaue Danzig-Westpreussen und Wartheland. Koloniale Verwaltung oder Modell für die zukünftige Gauverwaltung [w:] Die NS-Gaue. Regionale Mittelinstanzen im zentralistischen „Führerstaat”*, red. J. John, H. Möller, T. Schaarschmidt, München 2007.
- Pospieszalski K.M., *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, cz. 2: Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958.
- Przeglądka M., *Selbstschutz w Generalnym Gubernatorstwie [w:] W cieniu Einsatzgruppen. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940*, red. I. Mazanowska, T. Ceran, M. Przeglądka, Warszawa 2021.
- Rademacher M., *Handbuch der NSDAP-Gaue 1928–1945. Die Amtsträger der NSDAP und ihrer Organisationen auf Gau- und Kreisebene in Deutschland und Österreich sowie in den Reichsgauen Danzig-Westpreußen, Sudetenland und Wartheland*, Vechta 2000.
- Rebutisch D., *Führerstaat und Verwaltung im Zweiten Weltkrieg. Verfassungsentwicklung und Verwaltungspolitik 1939–1945*, Wiesbaden–Stuttgart 1989.
- Rieger B., *Odilo Globocnik. Twórca nazistowskich obozów śmierci*, tłum. J.S. Zaus, Zakrzewo 2009.
- Röskau-Rydel I., *Volksdeutsche w Krakowie i dystrykcie krakowskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1941*, „Prace Historyczne” 2023, nr 4.
- Roth M., *Herrenmenschen. Die deutschen Kreishauptleute im besetzten Polen – Karrierewege, Herrschaftspraxis und Nachgeschichte*, Göttingen 2007.
- Sands P., *Szlak szczurów. Historia ucieczki nazistowskiego oprawcy*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2022.

- Schafranek H., *Wer waren die niederösterreichischen Nationalsozialisten? Biografische Studien zu NSDAP-Kreisleitern, SA und SS*, St. Pölten 2020.
- Schenk D., *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, tłum. K. Jachimczak, Kraków 2009.
- Schenk D., *Krakauer Burg. Wawel jako ośrodek władzy Generalnego Gubernatora Hansa Franka w latach 1939–1945*, tłum. P. Zarychta, Kraków 2013.
- Wichert W., *Niemiecki system okupacyjny na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Zarys problematyki [w:] Stan badań nad pomocą Żydom na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką – przegląd piśmiennictwa*, red. T. Domański, A. Gontarek, Warszawa–Kielce 2022.
- Wichert W., [rec.], M. Winstone, „Generalne Gubernatorstwo. Mroczne serce Europy Hitlera”, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2015, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 3.
- Wichert W., *System polityczny i administracyjny Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945*, „Polish-Jewish Studies” 2022, nr 3.
- Wichert W., *Ustrój polityczno-administracyjny Okręgu Rzeszy Kraj Warty w latach 1939–1945 w świetle najnowszej historiografii Republiki Federalnej Niemiec [w:] Polska pod okupacją 1939–1945, t. 2*, red. M. Przeglądka et al., Warszawa 2016.
- Wieczorkiewicz P.P., *Historia polityczna Polski 1935–1945*, Poznań 2014.
- Winstone M., *Generalne Gubernatorstwo. Mroczne serce Europy Hitlera*, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2015.
- Wulf J., *Dr. Hans Frank Generalgouverneur im besetzten Polen*, „Aus Politik und Zeitgeschichte (Beilage zur Wochenzeitung »Das Parlament«)” 1961, nr 3.

Netografia

- Apel na niemieckim stadionie w Krakowie*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/2020/06/30/pierwsze-apele-nsdap-w-krakowie/>, dostęp 29 XI 2024 r.
- Organizacja Hitler-Jugend w Generalnym Gubernatorstwie*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/organizacje-i-instytucje/>, dostęp 2 XII 2024 r.
- Siedem placówek partyjnych w stolicy*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/2017/08/31/siedziby-nsdap-w-krakowie/>, dostęp 2 XII 2024 r.
- Schalk Richard*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/biografie-s-z/>, dostęp 28 XI 2024 r.
- Struktura NSDAP wraz z nazwiskami kierowników – wg spisu z 1941 roku*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/2017/08/31/siedziby-nsdap-w-krakowie/>, dostęp 2 XII 2024 r.
- Utworzenie NSDAP w Generalnym Gubernatorstwie i obowiązek rejestracji*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/2018/10/23/utworzenie-nsdap-w-generalnym-gubernatorstwie-i-obowiazek-rejestracji/>, dostęp 28 XI 2024 r.
- Volksdeutsche Gemeinschaft (Wspólnota Niemców Etnicznych)*, <https://niemieckikrakowblog.wordpress.com/organizacje-i-instytucje/>, dostęp 29 XI 2024 r.

WOJCIECH WICHERT – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie. Autor publikacji na temat III Rzeszy oraz polityki nazistowskich Niemiec w okupowanej Polsce. Jego zainteresowania badawcze to narodowy socjalizm, III Rzesza, II wojna światowa, Holokaust, faszyzm włoski. Najważniejsze publikacje: *Narodowy socjalizm w historiografii Republiki Federalnej Niemiec w latach 1986–2016* (2018); *National Socialism in the Historiography of the Federal Republic of Germany, 1945–2005* [w:] *Reconstructing Historical Memories*, red. R. Mason, E. Zeiny (2018); *Ustrój polityczno-administracyjny Okręgu Rzeszy Kraj Warty w latach 1939–1945 w świetle najnowszej historiografii Republiki Federalnej Niemiec* [w:] *Polska pod okupacją 1939–1945*, t. 2 (2016).

WOJCIECH WICHERT – PhD in history, at the Branch Historical Research Office of the Institute of National Remembrance in Szczecin. Author of numerous publications on the Third Reich and Nazi Germany's policy in occupied Poland. His research interests include National Socialism, the Third Reich, World War II, the Holocaust, and Italian fascism. Main publications: *Narodowy socjalizm w historiografii Republiki Federalnej Niemiec w latach 1986–2016* [National Socialism in the Historiography of the Federal Republic of Germany in the years 1986–2016] (2018); *National Socialism in the Historiography of the Federal Republic of Germany, 1945–2005*, in: *Reconstructing Historical Memories*, ed. R. Mason, E. Zeiny (2018); *Ustrój polityczno-administracyjny Okręgu Rzeszy Kraj Warty w latach 1939–1945 w świetle najnowszej historiografii Republiki Federalnej Niemiec* [The Political and Administrative Structure of the Reichsgau Wartheland in 1939–1945 in the Light of the Latest Historiography of the Federal Republic of Germany], in: *Polska pod okupacją 1939–1945* [Poland Under Occupation 1939–1945], vol. 2 (2016).